

ԳԱՆՁԱՐԱՆԱՅԻՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ¹

Քանասիրական գիտությունների դոկտոր Վարդան Դեւրիկյանի աշխատասիրությամբ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում հրատարակվել է «Սրբոց տոներին նվիրված գանձարանային կանոնները (Խլաթեցիական եւ հետխլաթեցիական խմբագրության Գանձարաններում)» ժողովածուն, որը տպագրության են երաշխավորել Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչական խորհուրդը եւ ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը: Գիրքը լույս է տեսել «Սարգիս Գաբրիելյան» հիմնադրամի մեկենասությամբ:

Հայ միջնադարյան գրականության այս ուրույն ժանրը՝ գանձը, եւ «Գանձարան» ժողովածուն երկար տարիներ են եղել Վարդան Դեւրիկյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակում: Նա անհրաժեշտ լրացումներով ամբողջացրել է էլեոնորա Հարությունյանի «Մխիթար Այրիվանեցի. Գանձեր եւ տաղեր» գիրքը եւ իբրեւ պատասխանատու խմբագիր՝ պատրաստել հրատարակության², կազմել եւ երկու հատորով հրատարակել է Գրիգոր Խլաթեցու վերախմբագրած «Գանձարան»-ը³, պաշտպանել է դոկտորական թեզ՝ «Հայ միջնադարյան գանձերը եւ «Գանձարան» ժողովածուն» թեմայով (2013)⁴:

Այժմ գիտական շրջանառության մեջ է գրվել մի ժողովածու, որը հնարավորություն է ընձեռում ծանոթանալու «Գանձարան»-ի Խլաթեցիական եւ հետխլաթեցիական խմբագրությունների աստվածաշնչային, համաքրիստոնեական եւ հայկական սրբերին նվիրված կանոնների ան-

¹ ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՒՐԻԿՅԱՆ, Սրբոց տոներին նվիրված գանձարանային կանոնները (Խլաթեցիական եւ հետխլաթեցիական խմբագրության Գանձարաններում), Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչություն, 2020, 472 էջ:

² «Մխիթար Այրիվանեցի. Գանձեր եւ տաղեր», աշխատ.՝ էլեոնորա Հարությունյանի, Երեւան, 2005:

³ ՏԷՆ «Գանձարան», հտ. Ա., «Մատենագիրք Հայոց», հտ. ԺԳ., Անթիլիաս, 2008. «Գանձարան», հտ. Բ., «Մատենագիրք Հայոց», հտ. ԺԴ., Անթիլիաս, 2008:

⁴ Ատենախոսությունը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ազգային գրադարանում:

տիպ միավորներին, որոնք տեղ չեն գտել նախորդ հրատարակության մեջ ավելի ուշ շրջանում գրված լինելու պատճառով:

Քանի որ նպատակադրումը եղել է ներկայացնել միայն չտպագրված միավորները, կանոնների ամբողջական պատկերն ապահովելու համար հետազոտողը ծանոթագրությունների մեջ տվել է անհրաժեշտ տեղեկություններ, մատնանշել արդեն տպագրվածները նախորդ ժողովածուի մեջ:

Ժողովածուն բաղկացած է ներածական խոսքից, օգտագործված ձեռագրերի ցանկից, առաջաբանից: Գանձարանային կանոնները ամփոփված են «Հին Կտակարան», «Նոր Կտակարան», «Հնդհանուր քրիստոնեական», «Հայկական» խորագրերի տակ: Բնագրերին հաջորդում է «Ծանոթագրություններ» բաժինը: Ժողովածուն ամբողջանում է «Սուրբգրային», «Տեղանուններ», «Անձնանուններ», «Սկզբնատողեր» ցանկերով:

«Երկու խոսք» վերնագրված ներածականում հեղինակը հիմնավորում է ժողովածուի հրատարակման անհրաժեշտությունը, ներկայացնում առաջադրված խնդիրներն ու նպատակները, իրականացման մեթոդական հիմքերը: Առաջադրված խնդիրների շրջանակից դուրս են մնացել Տերունական, Եկեղեցու եւ Ս. խաչի տոների կանոնների ստեղծագործությունները: Այս առումով հեղինակի նկատմամբ փաստարկված են, նախ՝ «այդ ստեղծագործություններն ավելի շատ կապվում են աստվածաբանության եւ եկեղեցաբանության հետ», ապա՝ «նման ընդգրկումը, ըստ էության, հավասարազոր կլիներ կազմելու հետխլաթեցիական շրջանի «Գանձարան»-ի խմբագրությունը, որը նախատեսում է բնագրային-աղբյուրագիտական բոլորովին այլ սկզբունքներ»⁵:

Գանձերը մեր մատենագրության հարուստ, ինքնատիպ ճյուղին՝ շարականներին փոխարինելու եկած հոգեւոր երգեր են, որ կատարվել են եկեղեցական տոների եւ արարողությունների ժամանակ եւ գրվել են հենց այդ նպատակով:

Գանձարանային մշակույթը զարգացման երկար ճանապարհ է անցել: Առաջին գանձասաց հեղինակից՝ Գրիգոր Նարեկացուց մեզ հասած գանձերի նախօրինակները թեեւ խրատական քարոզներն էին, սակայն էականորեն տարբերվում էին վերջիններից՝ իբրեւ եկեղեցական տո-

⁵ Տե՛ս «Սրբոց տոներին նվիրված գանձարանային կանոնները (Խլաթեցիական եւ հետխլաթեցիական խմբագրության Գանձարաններում)», աշխատ.՝ Վ. Գ. Դեւրիկյանի, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2020, էջ 7:

նի խորհուրդն ունենդրի համար բացահայտող ստեղծագործություններ՝ իրենց պատմողական-նկարագրական բնույթով եւ կառուցվածքային հատկանիշներով:

Նարեկացին, ըստ էության, հիմք է դնում «Գանձարան» ժողովածուին:

Նարեկացուց հետո գանձեր գրած հեղինակները եւ մասնավորապես Ներսես Շնորհալին պահպանում են Նարեկացու գանձերի էական հատկանիշները, ավելին՝ Շնորհալին կատարելության է հասցնում գանձարանային տաղերի համակարգային կառուցվածքը, արվեստը:

Գանձարանային մշակույթի զարգացման մյուս շրջանը կապվում է ԺԸ. դարի մատենագիր, եկեղեցական գործիչ Մխիթար Այրիվանեցու անվան հետ, հաջորդը՝ Գրիգոր Նաթեցու (ԺԳ.—ԺԵ. դդ.):

Եթե սկզբնական շրջանում «Գանձարան»-ում զետեղված են եղել միայն գանձեր, կամ տաղերն ու գանձերն առանձնացվել են, ապա ԺԳ. դարից սկսած ձևավորվել են եկեղեցական տարվա տոներին նվիրված երգաշարքեր՝ կանոններ՝ բաղկացած հետեւյալ ստեղծագործություններից՝ գանձ, տաղ, մեղեդի, փոխ, հորդորակ:

Գրիգոր Նաթեցին «Գանձարան» ժողովածուի համար մշակում է նոր սկզբունքներ, որոնք հանգեցնում են նրան, որ հետխաթեցիական շրջանում կազմված «Գանձարան»-ները դառնում են նոր խմբագրություններ՝ տարբեր կանոններում կատարված փոփոխություններով՝ համապատասխան այս կամ այն գրչի ճաշակին ու ըմբռնումներին:

«Գանձարան» ժողովածուների ձևավորման, կազմավորման ու կանոնացման երկար ճանապարհը, զարգացման ազատ ու անկաշկանդ ընթացքը, գանձարանային կանոնի ժանրային առանձնահատկությունները, ձեռագրերի ընդօրինակությունների ժամանակ առաջ եկած գրչագրական տարբերակները, ժամանակի գրական ըմբռնումներով պայմանավորված փոփոխությունները պարտադրում են մշակել քննական բնագրերը կազմելու այնպիսի մեթոդաբանություն եւ սկզբունքներ, որոնք թույլ կտան արտացոլել ժողովածուի սպառիչ պատկերը: Սա ենթադրում է նախ եւ առաջ յուրաքանչյուր խմբագրության մանրախույզ քննություն, տարբերակիչ հատկանիշների ուրվագծում:

Խնդիրը դժվարանում է նաեւ նրանով, որ, ինչպես նկատում է Վ. Դեւրիկյանը, «ոչ միայն «Գանձարան»-ի տոների կանոնները եւ վերջիններիս մաս կազմող միավորներն են փոխվել ժամանակի ընթացքում, այլեւ ան-

գամ առանձին ստեղծագործություններն են ներքին փոփոխությունների ենթարկվել՝ պայմանավորված ժամանակի եկեղեցաքաղաքական հանգամանքներով»⁶։

Խնդրի շուրջ հետազոտողը կատարում է էական դիտարկումներ։ Ուսումնասիրությունների հիման վրա նա արձանագրում է այն փաստը, որ անկախ կատարվող փոփոխություններից, յուրաքանչյուր կանոնի մաս կազմող միավորների կեսը որոշակի կայունություն մեջ է եկել հաջորդ խմբագրություններում։ Ուստի, նրա համոզմամբ, նյութի կրկնությունից խուսափելու համար անհրաժեշտ է կազմել ոչ թե «Գանձարան»-ի երեք խմբագրությունների բնագրերը, այլ «Գանձարան» ժողովածուների մաս կազմող կանոններից յուրաքանչյուրի բնագիրը։ Այդ դեպքում էլ բնագրային-աղբյուրագիտական քննությամբ պետք է որոշել, թե որ կանոնի ներքո պետք է բերել տվյալ միավորը։

Նշված մոտեցումը՝ «Գանձարան»-ի քննական բնագիրը կազմել ըստ կանոնների, Վ. Դեւրիկյանի ձեւակերպմամբ, հնարավորություն կտա դիտարկել յուրաքանչյուր կանոնն իր պատմական զարգացման ընթացքի մեջ՝ Գրիգոր Նարեկացու «Գանձատետր»-ից՝ մինչև «Գանձարան»-ի ԺԶ.—ԺԷ. դարերի ընդօրինակությունները։

«Գանձարան»-ի քննական բնագիրը կազմելու անհրաժեշտությունը՝ իբրեւ հավելում եւ շարունակություն այս բնագավառում հայ բանասիրության ձեռքբերումների⁷, ընդգծվում է նրանով, որ գիտական հանրության համար տեսանելի է դառնում հայ միջնադարյան գրականության ուրույն ճյուղի ընթացքն իր ամբողջության մեջ։

Վ. Դեւրիկյանի կազմած ժողովածուն կարեւորվում է իբրեւ այդ դժվարագույն աշխատանքի մի մաս։

Կա ուրիշ խնդիր եւս։ Հոգեւոր երգերի հիմնական աղբյուրը Հին ու Նոր Կտակարաններն են, ազգային մատենագրությունն ու պատմությունը, վարքագրությունը, եկեղեցական գրականությունը, հայ եկեղեցական պատմությունը։

⁶ «Սրբոց տոներին նվիրված գանձարանային կանոնները (Խլաթեցիական եւ հետխլաթեցիական խմբագրության Գանձարաններում)», աշխատ.՝ Վ. Գ. Դեւրիկյանի, էջ 380։

⁷ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, Տաղեր եւ գանձեր, աշխատ.՝ Ա. Քյոշկերյանի, Երեւան, 1981. ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Տաղեր եւ գանձեր, աշխատ.՝ Ա. Քյոշկերյանի, Երեւան, 1987. Ա. ՔՅՈՇԿԵՐՅԱՆ, Գանձարանային մշակույթ. սկզբնավորում եւ զարգացում (Ժ.—ԺԳ. դարեր), Երեւան, 2008։

Չնայած գանձերին, տաղերին նվիրված բանասիրական, գրականագիտական բազմաթիվ ուսումնասիրություններին՝ այդ ստեղծագործությունները դեռևս մասնագետների ուշադրության կենտրոնում են, որովհետև նրանցում կիրառված այլաբանությունները, աստվածաշնչային անունների, գրվագների հիշատակումը շատ հաճախ դժվարընկալելի են դարձնում տողերը, արտահայտությունները կամ հատվածները, ինչպես Գրիգոր Նարեկացու գանձերի ու տաղերի պարագայում է։ Վկայակոչենք Հենրիկ Բախչինյանի «Գրիգոր Նարեկացու Գանձարանը. վերծանություն եւ քննություն» գիրքը⁸, որը գրվել է բանաստեղծի գանձերի ու տաղերի բնագրերի ճշգրտման, տողերի, բառերի վերծանման անհրաժեշտությունից։

Վ. Դեւրիկյանի կազմած ժողովածուի նպատակադրումն արդիական է նաեւ այն առումով, որ հեղինակը ցույց է տալիս, թե մեկնողական գրականության ըմբռնումներն ինչ ազդեցություն են ունեցել հոգեւոր բանաստեղծության վրա, պատմակեղեցական աղբյուրների եւ մեկնաբանական գրականության մեջ ներկայացված փաստերն ինչպես են արտացոլվել քննվող ստեղծագործությունների մեջ, ավելին՝ ինչպես են որոշակի ձեւ, պատկերներ ու արտահայտչամիջոցներ պարտադրել ժողովածուներին՝ այս կամ այն տոնին նվիրված գործերին։ Գրքում ներկայացված ծանուցումները կարելու է անհրաժեշտ նախադրյալներ են գանձերի ու տաղերի նորովի վերլուծությունների համար։

Մեկնողական գրականության ըմբռնումների ազդեցության լուսաբանումը սրբոց նվիրված կանոնների վրա թույլ է տալիս տեսնելու վերջիններիս զարգացման ուղեծիրը նաեւ Եկեղեցու պատմության ընթացքին զուգահեռ։

Ժողովածուի առաջաբանում հեղինակը հանգամանորեն անդրադառնում է «Գանձարան»-ների էական հատկանիշներին՝ դիտարկումները կատարելով «Շարակնոց», «Յայսմաւուրք», «Ճառընտիր», «Տօնապատճառ», «Տօնական» ժողովածուների հետ զուգահեռ տարվող համեմատություններով։ Նա անդրադառնում է գանձերի եւ գանձարանային ժողովածուների ստեղծման կիրառական նշանակությանը, որից եւ բխում է տարբեր դարերում ստեղծագործած հեղինակների գործերի մեկտեղումը՝ իբրեւ Հայոց Եկեղեցու տոների եւ ժամակարգության ընթացքում երգ-

⁸ Հ. ԲԱԽՉԻՆՅԱՆ, Գրիգոր Նարեկացու Գանձարանը. վերծանություն եւ քննություն, Լիբանան, 2016։

վող ստեղծագործությունների: Լուսաբանում է գանձարանային օրինաչափությունների դրսևորումները, ներքին կառուցվածքային կանոնները, արտածիսական կիրառության շնորհիվ ժամանակաշրջանի գրական ճաշակին, ընկալումներին եւ աշխարհայացքին համապատասխան խմբագրվելու, վերախմբագրվելու իրողությունը, մատնանշում է պատճառները, որոնք պահանջում են բնագրային կազմության եւ վերլուծության տարբեր մոտեցումներ նույն գանձի հանդեպ՝ մի դեպքում իբրեւ տվյալ հեղինակի գրական ստեղծագործություն, մյուս դեպքում՝ հեղինակից վերացարկված, այս կամ այն տոնի կանոնին մաս կազմող միավոր:

«Գանձարանի կանոնը» վերնագրի տակ հեղինակը ներկայացնում է հոգեւոր երգի զարգացման ընթացքը սաղմոսներից ազդված մի քանի տողանոց փոքրիկ կցուրդներից մինչեւ շարական, գանձ ու տաղ, քննում է «կանոն» եզրույթը, կանոնի այն տեսակը, որը դրսևորվել է «Շարականոց», «Գանձարան», «Մաշտոց» ժողովածուներում, մանրամասնորեն բնութագրում է «Գանձարան»-ի կանոնները կազմող միավորները, նշում նրանց ծագման պատճառները, ժանրային սկզբնօրինակները, բովանդակային, կառուցվածքային առանձնահատկությունները, անդրադառնում է մատնանշած միավորների հարաբերակցությանը, յուրաքանչյուրի գործառույթին: Արժեւորում է նաեւ «Գանձարան»-ները եզրափակող հիշատակարանները՝ իբրեւ ժողովածուների դերի ու նշանակության, հոգեւոր խորհրդի մասին վավերագրեր, ինչպես նաեւ գրչի ներաշխարհը փոքր-ինչ բացահայտող գրվածքներ:

Գանձի՝ որպես ժանրի պատկերն ամբողջանում է բարոյախոսական հայցվածների նկարագրությամբ, որում առկա է հետազոտողի ընդհանրական գնահատականը՝ տրված հեղինակների հոգեւոր-բարոյական գաղափարներն արտահայտող, նաեւ ժամանակաշրջանի պատկերն արտացոլող այդ հատվածներին:

Տեսական այս հարցերին ամփոփ անդրադարձը, որ իր մեջ ներառում է նաեւ նյութի շուրջ բանասիրության մեջ արծարծված բնորոշումները, եզրահանգումները, ինչպես նաեւ «Գանձարան» ժողովածուի ընթացքի մանրակրկիտ լուսաբանումը, ընթերցողի համար ուրվագծում է բազմաշերտ այն ճանապարհը, որով անցել են գանձը, գանձարանային կանոնը եւ «Գանձարան» ժողովածուն, որի սկզբնավորումը եւ զարգացումը կապվում է Գրիգոր Նարեկացու անհատական «Գանձատետր»-ի հետ, ավարտվում Առաքել Բաղիշեցու անհատական «Գանձարան»-ով:

«Գանձարան»-ի վաթսուներեկ կանոնները հրատարակության պատժառանգության աշխատասիրողն օգտագործել է մեկ տասնյակից ավելի ձեռագիր մատյաններ, որոնք ԺԶ.—ԺԷ. դարերում կազմված գանձարանային ժողովածուներ են: Բնագրերը ներկայացված են գիտական հրատարակություններին համապատասխան: Տողատակում նշված են ձեռագիր աղբյուրները, ընդունված կարգով տրված են սուրբգրային վկայակոչումները, ծանուցվում են բնագրերի՝ տնասկզբի կամ տողասկզբի տառերով արտահայտված իմաստային ծայրակապերը, «Խորագիր» բաժնում բերված են օգտագործված աղբյուրների վերնագրերը, «Բնագիր» բաժնում ցույց են տրված բնագրային տարբերակները: Հարկ եղած դեպքում լրացված է նաեւ «Աղասանցային անվանում» բաժինը: Մասնավորապես գնահատելի է, թե ինչպես է աշխատասիրողը գիտական խորաթափանցությամբ նկատել եւ ի ցույց դրել Աստվածաշնչի այս կամ այն տողի, հատվածի հետ հեռավոր աղերսներ ունեցող զուգահեռները եւս:

Ժողովածուի ծանրակշիռ, բազմաբնույթ ծանոթագրությունները հավասարազոր են կանոնների աղբյուրագիտական, բանասիրական, գրականագիտական ամփոփ քննություն:

Պատմաճանաչողական արժեք ունեցող հուշարձանները՝ «Գանձարան»-ները, հանրագիտարանային բնույթ ունեն, քանի որ առնչակցվում են հայ եւ համաշխարհային մշակույթին՝ քրիստոնեական խորհրդաբանությանը, եկեղեցու պատմությանը, ժողովրդի պատմական ճակատագրին, արտացոլում են հասարակական ու մարդկային հարաբերությունները: Նրանց մեջ արտահայտություն են գտել ոչ միայն եկեղեցու սրբացած հայրերի ու նրանց մասին ավանդված պատումները, այլեւ, օրինակ, հավատի ու հայրենիքի համար նահատակված Վարդանանց ու Ղեւոնդյանց պանծացումը, գրերի գյուտի փառաբանությունն ու իմաստավորումը:

Անշուշտ, տեւական, մանրագնին աշխատանքի ու մասնագիտական բարձր պատրաստվածության շնորհիվ միայն կարելի է գտնել մատենագրական, բանահյուսական սկզբնաղբյուրները, նրանցում առկա տարբերակները, բնորոշումների ակունքները, բանաստեղծական հարասություններն ավետարանական պատմություններին, Հին եւ Նոր Կտակարաններից արված վկայակոչումները:

Հետագա հետազոտությունների համար՝ այդ թվում նաեւ միջգիտակարգային, հետաքրքիր նյութեր են պարունակում ստեղծագործությունների համեմատական քննությունը, հին կանոնների ազգային վերաի-

մաստավորման ենթարկվելու լուսաբանումները, մատնանշումները, թե ինչպես են կերպարները պատկերվել եկեղեցական սրբանկարչության մեջ, նույն թեման ինչպես է արծարծվել գանձում, շարականում, տաղում, կամ նույն նյութն ինչպիսի ընդգրկում է ունեցել «Յայսմաւուրք»-ում, «Ճաշոց» եւ այլ ժողովածուներում:

Բանասիրական, բնագրաբանական աշխատանքի հարուստ փորձով ստեղծված սույն ժողովածուն իր գիտական ու գործնական նշանակությունը արժեքավոր ներդրում է հայագիտության ասպարեզում:

ՀԵՐԻՔՆԱԶ ՈՐՍԿԱՆՅԱՆ
Բանասիրական գիտ. թեկնածու, ԳԻ

